

МУЗЕЙ ЖАРШЫСЫ

№2

2024

Ақтөбе облысының мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасы
Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі

МУЗЕЙ ЖАРШЫСЫ

№2

Ақтөбе, 2024

УДК 069
ББК 79.1
М78

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі / **МУЗЕЙ ЖАРШЫСЫ** – «Старков С.А.»
ЖК, Көкшетау қ., – 240 б.

Бас редактор

М.Н. Дүйсенғали – Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің директоры

Редакциялық кеңес:

Р.А. Бекназаров – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Ақтөбе қ.)

Т.Б. Мамиров – тарих ғылымдарының кандидаты (Алматы қ.)

Г.Б. Избасарова – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Ақтөбе қ.)

А.М. Мамедов – археология және этнология магистры (Алматы қ.)

Редакциялық алқа:

А.Қ. Ержанов – тарих магистрі (Ақтөбе қ.)

Ф.М. Мұстафин – тарих магистрі (Ақтөбе қ.)

Ә.Б. Шалманова – тарих магистрі (Ақтөбе қ.)

Жауапты хатшы:

А.Н. Тауман – тарих магистрі (Ақтөбе қ.)

Редакцияның мекен-жайы:

030000 Ақтөбе қаласы, Ораз Тәтеұлы көшесі 3

+7 (7132) 74 21 41, + 7 (7132) 74 21 49

E-mail: kraeved29.zhurnal@mail.ru@mail.ru

ISBN 978-601-82176-1-6

«Музей жаршысы» журналына Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің ғылыми қызметкерлері мен мамандарының өзіндік зерттеу жұмыстарына қатысты мақалалары жинақталып отыр. Басылымда соңғы кезде қолға алынған жобалар негізіндегі археологиялық қазба жұмыстары, өлкенің тарихы мен мәдениеті, тарихи тұлғалардың өмірі мен еңбектері, туризмді дамыту мәселелері мен ескерткіштерді қорғау төңірегінде авторлардың ой-пікірлерімен таныса аласыз.

Журнал зерттеушілерге, мектеп мұғалімдеріне, студенттерге, музей ісінің мамандарына және осы бағытта қызығатын оқырман қауымына арналған.

УДК 069
ББК 79.1
М78

© Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі, 2024

© «Музей жаршысы» журналы, 2024

**Управление культуры, архивов и документации Актюбинской области
Актюбинский областной историко-краеведческий музей**

ВЕСТНИК МУЗЕЯ

№2

Актобе, 2024

УДК 069
ББК 79.1
М78

Актюбинский областной историко-краеведческий музей / **ВЕСТНИК МУЗЕЯ**
– ИП «Старков С.А.», г. Көкшетау, – 240 с.

Главный редактор

М.Н. Дуйсенгали – директор Актюбинского областного историко-краеведческого музея

Редакционный совет:

Р.А. Бекназаров – доктор исторических наук, профессор (г. Актюбе)

Т.Б. Мамиров – кандидат исторических наук (г. Алматы)

Г.Б. Избасарова – доктор исторических наук, профессор (г. Актюбе)

А.М. Мамедов – магистр археологии и этнологии (г. Актюбе)

Редакционная коллегия:

А.К. Ержанов – магистр истории (г. Актюбе)

Ф.М. Мустафин – магистр истории (г. Актюбе)

А.Б. Шалманова – магистр истории (г. Актюбе)

Ответственный редактор:

А.Н. Тауман – магистр истории (г. Актюбе)

Адрес редакции:

Город Актюбе, улица Ораза Татеулы 3

+7 (7132) 74 21 41, + 7 (7132) 74 21 49

E-mail: kraeved29.zhurnal@mail.ru@mail.ru

ISBN 978-601-82176-1-6

В журнале «Музейный вестник» собраны статьи научных сотрудников и специалистов Актюбинского областного историко-краеведческого музея, по научно-исследовательской деятельности. В издании можно ознакомиться с мнениями авторов, касающиеся археологических раскопок на основе проектов, истории и культуры края, жизни и трудов исторических личностей, проблем развития туризма и охраны памятников.

Журнал рассчитан на исследователей, школьных учителей, студентов, специалистов музейного дела и читателей, интересующихся этим направлением.

УДК 069
ББК 79.1
М78

© Актюбинский областной историко-краеведческий музей, 2024

© Журнал «Вестник музея», 2024

МАЗМҰНЫ–СОДЕРЖАНИЕ

АРХЕОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ – ВОПРОСЫ АРХЕОЛОГИИ

Боранбаева А.Қ.

Ақтөбе облысындағы «мұртты» қорғандардың археологиялық зерттелу тарихы.....9

МУЗЕЙ КОЛЛЕКЦИЯЛАРЫ – МУЗЕЙНЫЕ КОЛЛЕКЦИИ

Кадыльчина А.С.

Искусство сплетенное с историей.....19

Шоққарина Г.С.

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорындағы тігін машиналары,
олардың шығу тарихы және түрлері.....23

Сансызбай Н.С.

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорындағы қолөнер шебері
А.Мұратовтың жеке коллекциясы.....28

Сүлейменова М.Б.

Қазақтың зергерлік әшекейлері.....33

Ұзақбаева Қ.А.

Майданнан келген хаттар.....39

Мустафин Ф.М.

Кольчуги XVII – первой половины XIX вв. из фонда Актюбинского областного
историко-краеведческого музея.....52

Мустафин Ф.М.

Сабля XVII – первой половины XIX веков из фонда Актюбинского областного
историко-краеведческого музея.....56

МУЗЕЙ ІСІ – МУЗЕЙНОЕ ДЕЛО

Тұрлыбаева Б.

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі: қор ісінің негіздері.....61

Исабаев Д.Б.

Музей қызметін дамытудағы жаңа технологияларды пайдаланудың басымдықтары.....67

Сарсенова Н.К.

Болашақ еншісіндегі балалар музейі: жаңа ақпараттық технологияларды
қолдану мүмкіндігі.....75

Шоққарина Г.С.

Музей саласында заманауи технологияларды қолдану.....85

Талжанов Қ.А.

Ат-әбзелдері тақырыбындағы музей сабағы.....90

ӨЛКЕТАНУ – КРАЕВЕДЕНИЕ

Ертемиров А.С. «Азаттық аңсаған Алаш» экспозициясы (Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің материалдары бойынша).....	95
Жұбаныш Р.Ә., Тауман А.Н. Ақтөбе облысындағы модернизация кезеңіндегі неміс ұлтының тағдыры (1917-1939 жж.).....	100
Сибгатова Г.К. Возвращение правды и памяти.....	107
Осанова Ұ.Т. Музей – өңір тарихы мен ұлт руханияты.....	114

ТҰЛҒАЛАР – ЛИЧНОСТИ

Кызылбаева А.Т. Вся жизнь – служение народу и государству.....	123
Молдағұлова Г.С. Ұрпаққа үлгі болған қарт жауынгер немесе Рахметулла Ыбырайымұлының шерткен сыры.....	128
Достанова А.А. Темірден түйін түйген – Қарағұл ұста.....	135
Жаңабергенова Т.Т. Жүріп өткен жолдары нағыз аңыз.....	142
Мұхамбетова Ұ.К. Өнерлі жанның зерделі белестері.....	154
Абдуллина Ж.О. Имандылық есігі, әулиелер бесігі.....	156

ӘЙТЕКЕ БИ БӘЙБЕКҰЛЫНЫҢ ТУҒАНЫНА 380 ЖЫЛ 380 ЛЕТ АЙТЕКЕ БИ БАЙБЕКУЛЫ

Исмагулов О.И. Исмагулова А.О. Достоверное изображение Айтеке би (антропологическое исследование).....	162
Өтениязов С.К. Қара қылды қақ жарған әділдік. Билер институті тарихынан алынған бір үзік сыр. Ә. Кекілбаев зерттеулеріндегі Билер институті.....	167
Асан Ж., Абдуллина М. Мөңке би болжауларының шындығы.....	175
Түстікбай М.С. XVII–XVIII ғғ. Қазақ мемлекетінің тұтастығы мен ұлт бірегейлігін сақтаудағы тарихи тұлғалардың рөлі.....	180
Мамбеталинова А.Н. Әйтеке би: парасат биігі мен сөз күдіреті.....	187

Дайрабай Т.	
Атағы аспандаған Мәмбет аталық.....	194
Ұзақов Я.	
Тәтімбет – би әрі елші.....	199

**ДӘСТҮРЛІ ТЕРІ ӨҢДЕУ ӨНЕРІ
ТРАДИЦИОННОЕ ИСКУССТВО ОБРАБОТКИ КОЖИ**

Яковлев Р.М.	
Карвинг (ручная гравировка) по коже. История и возможности применения в изделиях с национальным колоритом.....	203
Жумагулова М.Т.	
Традиции и новаторство в художественной обработке кожи в Казахстане.....	209
Кенжебаева Л.Ә.	
Қазақстан заманауи сәндік-қолданбалы өнеріндегі теріден жасалған өнер туындыларының көркемдік шешімдері (Қ.Жақып шығармашылығының негізінде).....	219
Сутеева М.А., Танирбергенова С.К., Кобланов К.Р.	
Қазақ халқының ұлттық киімінің декоры негізінде қазіргі заманауи ер киімін көркемдеп әзірлеу.....	226
Танирбергенова С.К., Сутеева М.А., Бахытбек Н.Д.	
Ұлттық стиліндегі «Ұлы дала аруы» киім үлгісінің дизайны.....	230
2025 ЖЫЛДЫҢ АТАУЛЫ КҮНДЕРІ.....	238

ΘΛΚΕΤΑΗΥ

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДАҒЫ МОДЕРНИЗАЦИЯ КЕЗЕҢІНДЕГІ НЕМІС ҰЛТЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ (1917-1939 жж.)

Р.Ә.Жұбаныш

*Назарбаев Зияткерлік мектебінің
тарих пәнінің мұғалімі,
педагогика ғылымдарының магистрі
e-mail: bashen.seksen@mail.ru*

А.Н.Тауман

*Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану
музейінің кіші ғылыми қызметкері,
тарих магистрі
e-mail: aiman.tauman@mail.ru
Қазақстан, Ақтөбе қ.*

Қазіргі күні көп этносты ел болып саналатын қазақ жерінде 130-дан астам этнос өкілдері, солардың қатарында немістер өмір сүреді. Тарихтың сан қилы толқынының жетегіне ілесіп отанымызға аяқ басқан әр этностың өзіндік тарихы мен талайы жетерлік. Бүгінгідей тәуелсіздік алып, бағыты мен бағдары айқындалған зайырлы қоғамда еліміздің тұтастығы мен бірлігін қамтамасыз ету басты міндет. Осы тұрғыда белгіленген мақсатқа жету үшін елімізде өмір сүріп жатқан халықтардың тарихи – мәдени мұрасын зерттемей, қол жеткізу мүмкін емес.

Еліміз тәуелсіздік алған тұстан бастап қоғамның әр саласында тың өзгерістер басталып, жаңа есіктер ашылды. Осы үрдіс тарих ғылымында айналып өтпей отандық тарихшылардың алдында ғылыми-зерттеу алаңының ауқымы кеңінен ашыла түсті. Отандық тарихшылар кеңес тарихнамасында зерттелу деңгейі баяу дамыған тақырыптарға қалам тербеп, тың қадамдарға аяқ басты. Солардың қатарында еліміздегі диаспоралардың қалыптасу тарихы мен еліміздің дамуына қосқан үлесін зерттеу өте маңызды. Өйткені жергілікті этностар қатарынан білікті мамандар өсіп жетіліп, олар болса өз кезегінде көп ұлтты республикамыздың өркендеуіне үлес қосты.

Немістердің Ақтөбе өңіріне қарқынды түрде көшіп келуі ХХ ғасырдың басына сәйкес келеді. Оған әр жылдары жүргізілген халық санақтары нақты дәлел бола алады. Кеңес үкіметінде жүргізілген 1920 жылғы халық санағы елдегі өмір сүріп жатқан халықтардың саны мен құрамы, облыстар бойынша қоныстануы туралы нақты көрсеткіштерді айқындап берді. Осы санақ негізінде кеңес үкіметі орнаған тұстағы немістердің демографиялық ахуалының қаншалықты деңгейде екендігін көруге болады. Бұл санақ нәтижесі империя кезеңіндегі немістердің демографиялық көрсеткішімен салыстырғанда біршама өскенін көрсетіп отыр. Қазақстанда немістердің жалпы саны 62760 болса, бұл 1897 жылғы санақпен салыстырғанда 9 есе өскендігін көрсетті (Бургарт Л.А., 1999, 13 б.).

1897 жылғы жалпы Ресей империясындағы бірінші халық санағымен салыстырғанда 1920 жылғы санақ көрсеткендей немістердің таралу аймағында біршама өзгешеліктер орын алды. Бұл кеңес үкіметі жүргізіп жатқан

шекаралық бөліністерге байланысты әкімшілік-аумақтық бөліністер себебінен екендігі белгілі. Санақ бойынша немістер ең көп шоғырланған облыс Ақмола болса, тақырыпқа сәйкес Ақтөбе жерінде айтарлықтай көп қоныстанғаны байқалмайды. Ақтөбе облысында 1920 жылғы санақ бойынша 2233 неміс тіркеліп ол жергілікті халықтың 06%-н, этникалық топтың 3,6%-н құрады (Бургарт Л.А., 1999, 13–17 бб.).

1922 жылғы Кеңес Одағының құрылуы халықтардың көші-қон процесін тежеп, саяси-әлеуметтік жағынан өзгерістер алып келді. Бұл кезеңде бірлі жарым ғана немістердің ел ішінде көшіп-қону жағдайлары орын алғаны болмаса жалпы процес тоқтап тұрды. Өйткені Кеңес үкіметі жүргізіп жатқан түрлі экономикалық жұмыстар: ЖЭС, индустрияландыру, ұжымдастыру салдары тек ғана қазақ жұртына әсер етіп қоймай немістердің де жағдайына тікелей ықпал етті. Елдегі орын алған саяси-экономикалық шаралар немістердің де демографиялық жағдайындағы өзгерістерді туындатып, бір облыстан келесіге қоныс аудару салдарынан көрсеткіш саны ауытқып отырды. Зерттеу барысында бұл процес 1926 жылғы халық санағынан анық көрінді.

1926 жылғы халық санағы бойынша немістердің көп бөлігі 85,75%-ы Қазақ АКСР-ның солтүстік-шығысында шоғырланып өмір сүргені байқалады. 1926 жылғы санақ бойынша Ақтөбе округінде қазақтар мен орыстарды қоспағанда 36 ұлт өкілі мекендеген. Округ бойынша 16584 адам тіркеліп оның 5121 қалада, 11019 ауылдық жерде қоныстанған.

1926 жылғы санақ бойынша немістер қоныстанған селолар тізімі

№	Орналасқан ауданы мен село атауы	Ұлты	Шаруашылық саны	Тұрғындар саны
1	Ново-Алексеевский ауданы, Михайловский селосы	неміс	83	449
2	Ақбұлақ ауданы Ново-Марьевский селосы	неміс	47	240
3	Ново-Алексеевский ауданы, Ново-Петровский селосы	неміс	83	438
4	Ново-Алексеевский ауданы, Надежданский селосы	неміс	38	21

1926 жылғы санақ бойынша Ақтөбе губерниясында Ново-Алексеевка ауданы, Михайловская селосында орналасқан неміс бастауыш мектебі көрсетілген. Мектепте – 3 топ, комплект саны – 3, мұғалім – 1, барлығы 46 оқушы тіркелген. Санақ бойынша Ақтөбе губерниясында қалада тұратын немістердің жалпы саны:

Ақтөбе	47
Темір	20
Шалқар	7
Барлығы	74

(АОМА, қ-63, т-1, іс-20, 6 б)

Көріп отырғанымыздай басқаларға қарағанда Ақтөбе губерниясының Темір өңірінде немістер көп шоғырланған. Бұл сол кездегі Темір қаласының батыс аймақтағы ірі сауда нүктесі мен мәдени ошақ болуына тікелей байланысты. Өйткені қазіргі Ақтөбе қаласындағы алдыңғы қатарлы оқу орындары мен сауда нүктелері ХХ ғ. басында Темірде ашылған болатын. Әртүрлі маман иесі атанған неміс азаматтары осы жерге жұмыс бабымен көшіп келіп қоғамның әр саласында қызмет етті.

Елде орын алған 1926 жылғы халық санағы немістердің жыныстық жағында анықтап, болашақ зерттеулер үшін таптырмас мүмкіндіктер сыйлады. Мәселен еркектер қауымы – 49,6%, әйелдер қауымы – 50,4%-ды құрап жыныстық бөлініс жағынан тең дәрежеде болғанын көрсетті. Ақтөбе губерниясы бойынша немістердің жыныстық бөліну ерекшеліктеріне назар салсақ. Мәселен жалпы немістердің саны 1718 болса оның 842 – ер, 876 – әйел адам болды. Қалада – 75, оның 40 – ер, 35 – әйел адам. Ауылда – 1643, оның 802 – ер, 841 – әйел адам болды (Всесоюзная перепись населения, 1926, 256 б.).

Жоғарыда көрсеткендей неміс ұлтының сандық жағынан өсуіне мүмкіндік мол болды. Бұл процес қарқынды жүріп ендігі он жылдықта неміс халқының саны айтарлықтай өсті. Кеңес Одағында орын алған 1937 жылғы санақта 80568-ге артып, жалпы халықтың 1,6%-н құрады (Всесоюзная перепись населения, 1937, 320 б.). Егер бұл санақ асығыс жүргізіліп, халық саны асыра көрсетіліп, мемлекет ыңғайына қарай жасалғанын ескерер болсақ немістердің де сандық көрсеткішінде өзгерістер болуы ықтимал. 1926 жылғы санақтан кейін орын алған ұжымдастыру, ашаршылық жылдарында орын алған келеңсіз жайттардан көрі Сталин жүргізген екі бес жылдық жоспардың дақпыртына баса назар аудару мақсат етілген болатын. Сондықтан халық санына қатысты цифрлар асыра көрсетіліп, нәтижесінде 1939 жылы қайта санақ жүргізуге тура келді.

1939 жылғы санақ бойынша Ақтөбе облысында 1617 неміс тіркеліп, жалпы неміс ұлтының 1,7%-ы, облыс халқының 0,5%-н құрады. Бұл көрсеткішке қарай отырып 1926 жылмен салыстырғанда Ақтөбе облысында аздап болса да неміс халқының саны азайғанын көруге болады. Жалпы немістердің солтүстік және солтүстік-шығыс, оңтүстік аймақтарға көбірек шоғырланып орталық, батыс өңірлерде аз болуының себебі шаруашылық жағдайына байланысты. Өйткені неміс ұлтының көбі егін шаруашылығына қарай икемделіп көрсетілген аймақтарға қоныстануға тырысқан. Дегенмен 1930 жылдардың соңына қарай Қазақ КСР-ң өзге де облыстарында неміс ұлтының саны арта бастады. Өйткені батыс аймақтан немістер көшіріліп әкеліне бастаған болатын. Мәселен 1936 жылы батыс облыстардан 15 мың поляк көшірілгенде құрамында неміс отбасылары да қазақ жеріне келген болатын (Козина В.В., 2007, 45 б.). Осы жағдай 1939 жылы халық санағы кезінде немістердің санының күрт өсуіне жағдай жасады.

Ендігі кезекте екінші дүние жүзілік соғыс алдында Қазақ КСР-де қоныстанған немістерге байланысты қабылданған екі шешімді салыстырып қарайық. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінде Қазақ Орталық Атқару Комитеті Президиумының 1930 жылғы 21 наурыздағы «Украин және неміс халқына ана тілінде қызмет көрсетуді реттеу туралы» жарлық сақталған. Төмендегі құжат ақпараты тақырыпқа сай болғанына байланысты оны толық келтіреміз!

1. Ақмола, Петропавл, Павлодар, Қостанай уездік атқару комитеттеріне немістер арасында жұмыс жөніндегі арнайы комиссарды енгізу туралы ұсыныс жасау;

2. Неміс кеңестері бар округтер мен аудандарда орналасқан атқару комитеттерінің штаттарына неміс халқы арасындағы жұмыс жөніндегі нұсқаушыларды енгізуді ұсыну;

3. Барлық округтік атқару комитеттері белгіленген қағидаларға сәйкес округте неміс кеңестерін сақтау және бөлу қажеттілігін ескеру қажет. Ақмола аудандық атқару комитеті жоспарланған неміс ауданын құруды 1 мамырға дейін аяқтау міндеттелсін;

4. Қазіргі уақытта өткізіліп жатқан кеңестердің ішінара қайта сайлауларына байланысты барлық неміс ауылдық кеңестерінің қайта сайлауын оларды кулак элементтерінен үзілді-кесілді тазарту, еңбекшілер мен кедейлердің рөлін күшейту, бұл кеңестерді ауыл шаруашылығын қайта құру мен колхоздар қозғалысының айнасына айналдыру;

5. Болашақта құрылатын неміс аудандары мен ауылдарында іс-жүргізу жұмыстары ана тілінде жүргізілсін;

6. Мәдени бес жылдық жоспарын жасағанда Халық ағарту комиссариаты неміс халқына ана тілінде мәдени қызмет көрсетуді, әсіресе немістер қоныстанған ауылдарда ана тілінде білім беруді қамтамасыз ету;

7. Жергілікті атқару комитеттеріне орыс-неміс т.б аралас тұратын ауылдар мен округтерде кеңестік, ұжымдық колхоздардың басшылығы мен сайланбалы органдарына немістерді көбірек тарту;

8. Неміс халқы бар облыстар мен аудандарда жұмысшыларды даярлау және қайта даярлау курстарына тарту, сондай-ақ немістерге арналған арнайы курстарды ұйымдастыруды ерекше ескеру»; (АОМА, қ-63, т-1, іс-20).

Енді араға төрт жыл салып 1934 жылы 28 желтоқсанда жазылған архив деректеріне назар аударайық.

«БКП (б) Қостанай, Семиозерный, Меңдіқара, Федоровка, Жітіқара, Қобда, Мәртөк, Степной, Темір аудандық комитеттерінің хатшыларына.

«Аса құпия»

Өлкедегі неміс халқы қоныстанған колхоздар мен жұмысшылары арасында жүргізілуі тиіс жұмыстардың партия үшін маңызды екеніне қарамастан осы күнге дейін аудандық атқару комитеті, бастауыш партия ұйымдары мен ауылдық кеңестер өз деңгейінде жұмыстанбаған. Немістерге Партиялық жаппай жүргізілетін жұмыстарды айтпағанда күнделікті жұмыс жүргізілмей, неміс халқының ерекшеліктері іс жүзінде ескерілмеген. Неміс ұлтының арасында партиялық және комсомолдық байланыс шамалы, тіпті бірқатар ауылдық кеңестерде, колхоздарда коммунистер мен комсомолдар мүлде жоқ.

Өлкелік комитеттің қарауындағы материалдар бірқатар неміс ауылдарында діни және әсіресе секталық бағыттың жанданғанын, кулак элементтерінің контрреволюциялық әрекеттері белең алғанын көрсетіп отыр. Таптық-дұшпандық элементтер өздерінің қарсы әрекеттерін күшейтті, әсіресе Германияда фашистердің билік басына келуіне және неміс астыртын құрылымдарының контрреволюциялық яғни антисоветтік әрекетінің жаңа кезеңге аяқ басуымен тікелей байланысты. Қобда, Семиозерный, Қостанай,

Ақбұлақ аудандарына қарасты колхоздарда фашистік ықпалдың етек алуына туыстары арқылы «Германияның қайырымдылық қоры» хат алмасуы себеп болып отыр. НКВД анықтаған фашистік контрреволюциялық ұйымдардың қызметі төмендегі жағдаяттарды дәлелдейді:

1. Олар неміс «қайырымдылық» қоғамына Кеңес Одағының ішкі жағдайы, КСРО-дағы немістердің кедейлік күйін почта жіберу және басқа да байланыс түрлері арқылы хабардар етті.

2. Олар Германияға Кеңес Одағы туралы жала жабылған жалған ақпараттар тарату үшін қайырымдылық қоғамдарының мекенжайларын ұйымдасқан түрде таратқан.

3. Немістер қоныстанған жерлерде фашистік ұлтшылдық идеяларын насихаттады.

4. Кеңес Одағы мен Германия арасындағы шиеленіскен қарым-қатынасқа негізделген антисоветтік және КСРО-ның жеңіліске ұшырайтындығы жөнінде үгіт жүргізді.

Осы жағдайды ескере отырып НКВД облыстық басқармасы фашистік ойдағы элементтердің бұл контрреволюциялық әрекетінің жолын кесу үшін фашистік Германия алдында Кеңес Одағының беделін түсіру мақсатында жалған жала таратқан бірқатар адамдарды тұтқынға алды.

Төменде бірнеше айыпталушылардың жауаптарын келтірдік.

1. Германияға хат жазу арқылы негізінен бұрын бай адам болғанымды, қазір нашар өмір сүріп жатқанымды хабарлауды мақсат еттім. Бұл тілегім Кеңес Одағына деген дұшпандық көзқарасымнан туындап отыр, мен оны үнемі қаралауға тырыстым

2. 1933 жылы желтоқсанда менің қолымда 20-25 пұт ұн бар еді, қаржы қажетсіз болды, соған қарамастан колхоздамын, отбасыммен аштыққа ұшырадым, нанға мұқтаж болдым, киім керектігі жөнінде жалған ақпарат беріп, неміс ұйымдарынан көмек сұрадым.

Өлкелік комитеттің қолында бар материалдар контрреволюциялық-фашистік, кулак элементтері біздің өлкелік ұйымдардың мүлде қанағатсыз жұмысын, әсіресе елді мекендердегі коммунистердің, комсомолдардың шаруашылық-саяси науқандар мен мемлекеттік міндеттемелерді орындаудағы әрекетсіздігі, жеке шаруаларды және колхозшылар арасындағы тұрақсыз элементтерді өз ықпалына алу барысын көрсетеді.

Бұл контрреволюциялық-фашистік элементтер колхоздардағы жұмысты тоқтатуға (еңбек тәртібін бұзу, жұмысқа шықпау, саботаж және т.б. ұйымдастыру) күш салуда.

Осы көрсетілген жағдайдың барлығы партия, комсомол ұйымдарының, кеңестер жұмысының мүлде қанағаттанарлықсыз деңгейде жұмыстанғанын көрсетеді.

Облыстық комитет ұсынады:

1. Жағдайды тез реттеу үшін неміс халқының ерекшеліктерін білетін, ыждағатты, сыннан өткен жолдастар тандап алынып неміс қоныстарындағы партия және кеңес жұмыстарының жай-күйіне дереу шолу жүргізілсін. Осы колхоздардағы коммунистер мен комсомолдардың халық арасында қандай нақты жұмыс жүргізетінін тексерсін.

2. Колхоздарда кулак элементтерін анықтау, немістер қоныстанған колхоздарды ұжымдық, экономикалық және саяси тұрғыдан нығайту.

3. Немістер қоныстанған колхоздардағы бастауыш партия ұйымдарының жұмысы туралы есептерді тыңдау, коммунистердің есебін жекелей тыңдап, оларға басшылықты күшейту.

4. Зерттеу барысында бастапқы партия ұйымдарынан өзімізге пікірлес адамдардан топ құру, олардың арасында партиялық түсіндірме жұмыстарын жүргізіп, әрқайсысына күнделікті нақты тапсырма беру.

5. Облыстық комитет неміс газеті жоқ жерлерде міндетті түрде Еділ бойындағы Неміс автономиясы немесе Мәскеу орталық неміс газеттеріне жазылуды ұйымдастыру. Сонымен қатар облыстық комитет тарапынан қызыл бұрыштар мен қабырға газеттерін оқуға баса көңіл бөлу.

6. Неміс колхоздарындағы ауылдық кеңестердің есебін тыңдау, жұмысты жақсартуға бағытталған нақты шаралар қабылдауға, өз шешімдерінің орындалу барысын нақты қадағалауға дағдыландыру.

7. Облыстық комитет неміс қоныстарындағы партиялық жұмыстарға немқұрайлы қарауды тоқтатуға, әрбір колхозда жеке партиялық жұмыстарды енгізуді қадағалау.

Немістер қоныстанған колхоздарда жұмысты аса ыждағаттылықпен жүргізіп, шекарадан тыс байланыстарды тоқтатып, кулак элементтерін жойып, контрреволюциялық жат пиғылды тоқтату қажет. Облыстық комитет жүргізілген жұмыс пен қабылданған шешімдердің есебін 15 қаңтарға дейін тапсыру міндеттеледі» (АОМА, қ-13 т-4, іс-300,151 – 153-бб.).

Архив қорында көрсетілген екі дерекке қарай отырып Кеңес үкіметінің немістерге деген көзқарасының қалай тез өзгергенін нақты көруге болады. Алдымен 1930 жылы Кеңес үкіметі немістерге біршама мүмкіндіктер беріп, ана тілінде іс жүргізу мен мәдени шараларға рұқсат етті. Келесі 1934 жылдан бастап жағдай мүлде басқа арнаға ауысқан. Бұл Германияда фашистердің билік басына келуімен немістерге деген сенімсіздіктің алғашқы оты тұтанып, алдағы уақытта қатаң бақылауға алынды. Міне, Кеңес Одағындағы немістердің үкімет назарына ілігіп, болашақта жүргізілетін күштеп қоныс аудару жұмыстарының алғышарты расымен 1934-1935 жж. тұтанды деп толық айтуға болады. Кейін 1936 жылы поляктар мен бірге немістердің алғашқы толқыны қазақ жеріне күштеп қоныс аударылуы бұған нақты дәлел болады. Украин КСР-нан 1936 жылы қоныс аударылған 15 мың неміс және поляк арнайы қоныстанушыларының 12 мың адамын бұрынғы колхоздарға, қалған 3 мың адамды жаңа ұйымдастырылған жеке колхоздарға орналастыру жоспарланды. Арнайы қоныстанушылар:

№	Облыс атауы	Саны
1	Шығыс Қазақстан	8000 шаруашылық
2	Алматы	3000 шаруашылық
3	Қарағанды	3000 шаруашылық
4	Ақтөбе	1000 шаруашылық

(АОМА, қ-13, т-5, і-2, 278 – 279-бб)

Жалпы кеңестік модернизация жылдарында немістердің саны біршама артты. Оған себеп ретінде төмендегі факторларды келтіруге болады.

- Қазақ АКСР тұсындағы облыстық межелеу кезіндегі халық санындағы өзгерістер;
- Немістердің жыныстық бөлінісіндегі ер мен әйел адамдардың тең жағдайда дамуы;
- Немістердің жергілікті ұлттармен некелеспей еуропалық нәсілдегі ұлттармен некеге тұруы өзіндік ерекшеліктерін сақтауға мүмкіндік туғызды;
- 1930 жылдардың соңына қарай Ресейдің еуропалық аймағынан немістердің көшіріліп әкелінуі.

Қорыта келе қазақ даласындағы неміс халқының тағдырына үлкен әсер еткен модернизация кезеңі ұлттың ұйысып, болашақ тағдырына зор әсер етті. Өйткені елде жүргізілген түрлі экономикалық шаралар немістердің шаруашылық саласына да тікелей әсер етіп, немістердің арасынан түрлі маман иелері шығып, өндірістік қатынастарда жие төбе көрсете бастады.

Әдебиеттер мен деректер тізімі

1. Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві. қ-63, т-1. іс-20
2. Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві. қ-13, т-4, іс-300.
3. Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві қ-13, т-5, іс-2.
4. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Том VIII. Казахская АССР. Киргизская АССР. Народность. Родной Язык. Возраст. Грамотность.– Москва, издание ЦСУ Союза ССР,1928. –256 с.
5. Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги. Сборник документов и материалов. – Москва, РОССПЭН, 2007. – 320 с
6. Немецкое население Казахстана в конце XIX–XX вв. (По материалам всеобщей переписей населения 1897-1999 гг.). Сборник / Сост. БургартЛ.А.–226 с.
7. Козина В.В. Демографическая история Казахстана (конец XIX – нач. XXI вв.). – Караганда: Изд.КарГУ, 2007.–145 с.

ҒЫЛЫМИ БАСЫЛЫМ

«Музей жаршысы» журналы

№2

Басуға 30.12.2024 жылы қол қойылды.

Офсетті қағаз. Офсеттік басылыс.

Тапсырыс №472. Таралымы 200 дана.

020000, Көкшетау қаласы, Өуелбеков к-сі, 98.
«Старков С.А.» ЖК баспаханасында басылды.

